

Аляксандр Арлоў ♦ Aliaksandr Arlou

Мінскі дзяржаўны каледж гандлю і камерцыі, Беларусь

Minski State College of Trade and Commerce, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1805-4560>

e-mail: orlov.sash.biz@gmail.com

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках беларускай мовы і літаратуры як спосаб актывізацыі і матывацыі вучняў (на прыкладзе 10 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі)¹

The Use of Audiovisual Learning Tools in Belarusian Language and Literature Classes to Generate Active Participation and Motivation (Based on 10th-Grade Comprehensive School Classes)

Abstract: The topic of using audiovisual teaching aids in teaching the Belarusian language and Belarusian literature in general secondary education institutions and in educational institutions that implement special education programs at the level of general secondary education in the Republic of Belarus has not been covered lately in the academic literature. This article systematically describes the use of audiovisual teaching aids in Belarusian language and Belarusian literature classes in the 10th grade of a comprehensive school, proposes methods for using audiovisual teaching aids in these lessons, and provides examples of educational audio and video materials. The technical conditions and requirements for the use of audiovisual teaching aids are also described and systematized. This article demonstrates that the learning difficulties of modern teenagers – low vocabulary, low motivation for learning, weak reading skills — create a need for the active and targeted use of audiovisual aids in Belarusian language and literature lessons. The article also discusses the need to use audiovisual aids in Belarusian language and literature lessons for Belarusian students who study outside of Belarus. The article draws conclusions about the benefits, feasibility and prospects of using audiovisual tools in Belarusian language and literature lessons.

¹ Аўтар удзячны за парады паводле зместу артыкула дацэнта Надзеі Старавойтавай. Таксама аўтар дзякуе супрацоўнікам Мінскай абласной бібліятэкі імя А. С. Пушкіна (аддзел крэатыўнага і аддзел літаратуры па мастацтве),

г. Мінск, і супрацоўнікам Нотна-музычнай бібліятэкі, г. Мінск, за прафесіянальныя кансультацыі і дадзеныя магчымасці пры падборы літаратуры і аўдыявізуальных матэрыялаў да заняткаў па беларускай мове і літаратуры.

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках...

Keywords: audiovisual tools, Belarusian language, Belarusian literature, teaching methods, learning difficulties, school curriculum.

Рэзюмэ: Тэма ўжывання аўдыявізуальных сродкаў навучання (аўдыя- і відэазапісаў) пры выкладанні беларускай мовы і літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі і ва ўстановах адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы спецыяльнага навучання на ўзроўні агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь, амаль не раскрытая ў навукова-метадычных публікацыях за апошнія пяць гадоў. У артыкуле апісваюцца асаблівасці выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў навучання ў 10 класе ўстановаў агульнай сярэдняй адукацыі. Пададзена метадыка выкарыстання аўтарам аўдыявізуальных сродкаў навучання. Неабходнасць актыўнага і мэтанакіраванага прымянення аўдыявізуальных сродкаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры прадыктавана цяжкасцямі навучання: нізкі лексічны запас у вучняў, нізкая матывацыя да навучання, слабыя чытацкія навыкі. Зроблены акцэнт на мэтазгоднасць вывучэння беларускай мовы з ужываннем аўдыявізуальных сродкаў. Падаюцца прыклады відэа- і аўдыярэсурсаў для выкарыстання пры вывучэнні мовы і літаратуры ў 10-м класе. Абмеркавана неабходнасць выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў на занятках па роднай мове і літаратуры для беларускіх вучняў, што навучаюцца па-за межамі Беларусі. Зроблены высновы пра карыснасць, мэтазгоднасць і перспектывы выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры, што дазваляе павышаць матывацыю да навучання і актываваць працэсы ўспрымання вучэбнай інфармацыі.

Ключавыя словы: аўдыявізуальныя сродкі, беларуская мова, беларуская літаратура, метадыка выкладання, цяжкасці навучання, засваенне адукацыйнай праграмы.

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання (далей – АВСН) на ўроках беларускай мовы і беларускай літаратуры ў працэсе засваення адукацыйнай праграмы на сучасным этапе развіцця адукацыйных тэхналогій у Рэспубліцы Беларусь рэгулюецца дзейнымі нормамі і прымяняецца ў педагагічнай практыцы. Укараненне АВСН з мэтай забеспячэння якасці і мабільнасці адукацыйных паслуг, што падаюцца на ўсіх ступенях агульнай сярэдняй адукацыі, знаходзіцца ў рэчышчы выкарыстання сучасных інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій [*Інструктыўна-метадическое письмо... (online)*].

Аўдыявізуальныя сродкі навучання – наглядныя дапаможнікі, прызначаныя для паказу зрокавай і слыхавой інфармацыі; ёсць (а) візуальныя сродкі (малюнкi, табліцы і г. д.); аўдытыўныя (аўдыяматэрыялы – гуказапісы музыкі, радыёпраграм, радыёспектакляў і г. д.); (б) уласна аўдыявізуальныя сродкі (відэаматэрыялы – відэафільмы, відэаматэрыялы сеткі YouTube і г. д.).

АВСН падзяляюцца на сродкі навучання (вучэбны матэрыял) і тэхнічныя сродкі навучання (апаратна-тэхнічнае забеспячэнне для дэманстрацыі аўдыявідэаматэрыялаў)¹ [Азімов, Щукін 2009: 22]. Выкарыстанне ў артыкуле тэрміна *аўдыявізуальныя сродкі навучання* звязана з прымяненнем аўдыя- і відэазапісаў. АВСН прызначаны ўводзіць у тканіну заняткаў па мове і літаратуры шматгранны каштоўны мастацкі матэрыял праграмных літаратурных твораў.

Згодна з вынікамі міжнароднага даследавання розных відаў *пісьменнасці*² беларускіх

¹ Тут і далей пераклад на беларускую мову цытат з рускамоўных крыніц зроблены аўтарам.

² Тлумачэнне выкарыстання тэрміна *чытацкая пісьменнасць*. Прыводзім азначэнні з рэферэнтных і агульных крыніц, якія даводзяць істотную розніцу паміж тэрмінамі *адукаванасць* і *пісьменнасць*. Даследаванне PISA (англ. *Programme for International Student Assessment* = Міжнародная праграма па ацэнцы адукацыйных дасягненняў навучэнцаў) ацэньвае *пісьменнасць* як узровень сфарміраванасці навыкаў у маладых асоб у розных краінах свету і ўменне

школьнікаў PISA-2018, выявілася: 1) высокі адсотак вучняў (амаль 25 %), якія не дасягнулі мінімальна прымальнага ўзроўню валодання навыкамі ў чытацкай <...> пісьменнасці; 2) нізкія індэксы ўстановак навучэнцаў на самаразвіццё (і звязаную з ім самаэфектыўнасць), супрацоўніцтва на ўроку – універсальныя чыннікі, якія абумоўліваюць аптымальныя ўмовы вучэбнай дзейнасці, што карэлююць з акадэмічнай паспяховасцю [PISA-2018... 2021a: 62, 66, 78].

У рэкамендацыях беларускіх экспертаў па выніках PISA-2018 адзначаецца патрабаванне да настаўнікаў, выкладчыкаў: ствараць умовы для фарміравання чытацкай кампетэнтнасці сваіх вучняў, выкарыстоўваць розныя інфармацыйныя рэсурсы для вырашэння вучэбных задач, ствараць прадуктыўнае камунікатыўнае асяроддзе для ўсіх удзельнікаў адукацыйнага працэсу, валодаць прыёмамі матывацыі для падтрымання зацікаўленасці навучэнцаў да чытання [PISA-2018... 2021b: 45–46].

У артыкуле апісваецца досвед працы аўтара як настаўніка беларускай мовы і літаратуры з АВСН на аснове прынцыпу нагляднасці, прынцыпу выкарыстання разнастайнага аўдыявізуальнага асяроддзя ў навучанні для стварэння ўмоў з мэтай

выкарыстоўваць веды на практыцы. Тэрмін *пісьменнасць* выкарыстоўваецца ў нарматыўных дакументах органаў адукацыі Беларусі. “Сучасная адукацыя скіравана на фарміраванне *функцыянальнай пісьменнасці*. Функцыянальная пісьменнасць – гэта здольнасць выкарыстоўваць набытыя веды, уменні і навыкі для рашэння максімальна шырокага дыяпазону жыццёвых задач у розных сферах чалавечай дзейнасці і сацыяльных узаемаадносін” [гл. *Вучэбная праграма...* 2018].

Тэрмін *пісьменнасць* выкарыстоўваецца ў навуковых публікацыях, прыводзім цытаты з некаторых: “У комплекс дыягнастычных мерапрыемстваў будзе ўключаны маніторынг чытацкай пісьменнасці, бо яна выступае асновай для развіцця іншых відаў функцыянальнай пісьменнасці” [Воюш 2023: 64]. “Адна з галін функцыянальнай пісьменнасці – чытацкая пісьменнасць – разглядаецца як здольнасць чалавека разумець, выкарыстоўваць, ацэньваць тэксты, разважаць пра іх і займацца чытаннем, каб дасягаць сваіх мэт, пашыраць уласныя веды і магчымасці, удзельнічаць у сацыяльным жыцці” [Воюш, Казачэнка 2023: 70].

паляпшэння камунікатыўных і пазнавальных функцый вучняў. Апісана практыка выкарыстання АВСН, што дазваляе ствараць, спалучаць і чаргаваць фрагменты заняткаў рэлаксацыйнага і актывацыйнага характару; прыведзены крыніцы і прыклады АВСН са зместам вывучаных мастацкіх твораў.

Актуальнасць. Асаблівасці сённяшняга сярэднестатыстычнага вучня вызначаюцца цяжкасцямі ў сферы навыкаў чытацкай пісьменнасці: разуменне, ацэнка, выкарыстанне і асэнсаванне тэкстаў, уцягненне ў чытанне дзеля дасягнення мэт, пашырэння ведаў і магчымасцяў, усебаковага ўдзелу ў жыцці грамадства [Основныя *результаты...* (online)]. Засваенне праграмы па беларускай літаратуры ў 10 класе патрабуе ў значнай ступені адпрацаваных, прасунутых чытацкіх навыкаў: праграма вымагае азнаямлення як з малымі паэтычнымі, праязічнымі, так і з вялікімі па аб’ёме творами, што складаюцца з некалькіх вялікіх частак (Якуб Колас “У палескай глушы”, Іван Мележ “Людзі на балоце”, Кузьма Чорны “Пошукі будучыні” і інш.). Вучні павінны не толькі азнаёміцца са зместам твораў, але і ўмець аналізаваць гэты змест, паводзіны і пачуцці герояў, супастаўляць змест твора з грамадска-гістарычным кантэкстам, умець напісаць водгук, сачыненне. Маём у настаўніцкай практыцы выпадкі, калі вучань не можа асэнсаваць і пераказаць нават невялікі тэкст аб’ёмам 0,5–1 тыс. знакаў (як на рускай, так і на беларускай мове). Настаўнікі беларускай мовы і літаратуры ў школах Беларусі сутыкаюцца з праблемай недастаткова высокага ўзроўню камунікатыўнай культуры вучняў, пры гэтым заўважаюць: колькасць адведзеных гадзін у 10–11 класах “не дае магчымасці якасна замацаваць на ўроку вялікі аб’ём матэрыялу; зніжэнне матывацыі да вывучэння беларускай мовы; адсутнасць у вучняў належных уменняў і навыкаў самастойнай працы” [Севасцьяновіч 2020: 27].

Цяжкасці пэўнай часткі вучняў заключаюцца ў нетрэніраванасці канцэнтрацыі і аб’ёму ўвагі, адсутнасці ўстойлівага навыку чытаць

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках...

і асэнсоўваць фрагменты беларускамоўнага тэксту, большага за 3–4 сказы, а таксама ўсведамляць складаны сказ, сказы з новай або часткова вядомай вучню інфармацыяй. Такія выпадкі парушэння навыкаў чытання можна адносіць да цяжкасцяў дэфекталагічнага ўзроўню, бо ў аснове парушэння прагледжваюцца прыкметы **дызлексіі** – парцыяльнага парушэння здольнасці да валодання навыкамі чытання, пісьма пры захаванні агульнай здольнасці да навучання [Fletcher et al. 2018]. Таксама назіраюцца складанасці з боку *экспрэсіўнага маўлення*: вучні не могуць прыдумаць развітыя сказы з даданымі членамі, не карыстаюцца складанымі сказами³.

Асаблівую праблему складае адсутнасць у значнай часткі вучняў дастатковага лексічнага запаса (няведанне беларускай лексікі). Няведанне побытавай лексікі дасягае таго, што звычайныя прывітанні, пытанні, інструкцыі настаўніка на ўроку, заданні ў падручніку – незразумелыя вучням больш чым напалову. З гэтай прычыны ў працы выкарыстоўваем практыкаванні і падыходы з метадыкі выкладання *мовы як замежнай*: менавіта з акцэнтам на вывучэнні беларускай лексікі і фразеалогіі, арфаэпіі. Пры гэтым вучні вядуць сшытак-слоўнік, рэгулярна робяць вусныя і пісьмовыя пераклады (з рускай мовы на беларускую і наадварот), вучацца рабіць кароткія выказванні на побытавыя тэмы (вучэбныя сітуацыі, надвор’е, сяброўскія размовы і г. д.).

³ Апісанія цяжкасці вучняў 10 класа ў навучанні не падлягаюць, як можна меркаваць з досведу, хуткаму і эфектыўнаму выпраўленню падчас заняткаў у школе (установе АСА) па мове і літаратуры на працягу трэцяй ступені навучання (10–11 класы) па розных прычынах (нястача часу, адсутнасць спецыяльных метадык і г. д.). Карэктную дапамогу ў такіх выпадках маглі б аказаць разам з настаўнікам лагапед або дэфектолаг, або псіхолаг з адпаведным досведам: патрэбна высвятленне прычын апісаных цяжкасцяў, глыбіні гэтых цяжкасцяў, распрацоўка плана і метадык карэкцыі. Рэзоны выкарыстання выразу *цяжкасці дэфекталагічнага ўзроўню*: (1) падкрэсліць складанасць дэфекту сціслымі сродкамі, (2) каб замест тэрміну *цяжкасці* не выкарыстоўваць вузкі тэрмін *парушэнні*.

Карціну цяжкасцяў навучання дапаўняе псіхалагічны бок асаблівасцяў сучасных старшакласнікаў, пэўная частка з якіх мае *нізкую* або *страчаную матывацыю да навучання*. Гэтая акалічнасць вымагае мець у педагагічных падыходах сродкі для стварэння, стымуляцыі і аднаўлення страчанай матывацыі. Ва ўсялякім выпадку, выражанасць і распаўсюджанасць згаданых цяжкасцяў навучання мусіць быць на сучасным этапе дадаткова вывучана.

Асаблівая патрэба сучасных вучняў трэцяй ступені адукацыі дыктуецца адметнасцямі гэтага ўзросту (15–16 гадоў): “З улікам павышанай эмацыйнасці падлеткаў можна дапусціць, што эмацыйны фактар, мэтанакіраваная арганізацыя і стымуляванне маральнага перажывання дзяцей могуць і павінны заняць асабліва значнае месца ў працэсе іх выхавання” [Рувінскі 1977].

Сёння, як і амаль сорак гадоў таму, разважаючы пра *выхавальныя магчымасці музыкі*, цяжка не заўважыць несупадзенне “паміж сацыяльным, маральным і фізіялагічным выспяваннем падлеткаў”, калі для гэтых падлеткаў “патрабуецца самая пільная ўвага да ранняга выхавання іх культуры пачуццяў і маральна-эстэтычных запатрабаванняў” [Аладова 1988: 4–5]. Адзначалася, што мастацтва і музыка могуць і павінны адыгрываць сваю пазітыўную ролю ў выхаванні падлеткаў.

Неабходнасць актыўнага і мэтанакіраванага выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках мовы і літаратуры прадыктаваная цяжкасцямі навучання ў сучасных падлеткаў: нізкія чытацкія навыкі, слабы лексічны запас, нізкая матывацыя да навучання. Гэтыя складанасці патрабуюць падыходаў, што выкарыстоўваюцца ў выкладанні беларускай мовы як замежнай у спалучэнні з прыёмамі актывацыі ўспрымання мастацкага тэксту і прыёмамі павышэння матывацыі да вывучэння мовы і літаратуры.

Навізна артыкула заключаецца ў тым, што ўпершыню зроблена сістэматызацыя аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках беларускай мовы і беларускай літаратуры ў 10 класе агульнаадукацыйнай школы, прапанаваны метадыкі

выкарыстання АВСН на ўроках беларускай мовы і беларускай літаратуры, пададзены прыклады аўдыявідэамаатэрыялаў, сістэматызаваны сучасныя тэхнічныя ўмовы і патрабаванні да выкарыстання АВСН.

Агляд публікацый. Асаблівасці выкарыстання АВСН у 10 класе ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі – тэма амаль нераскрытая ў навукова-метадычных публікацыях. У апошнія дзесяцігоддзе ў Беларусі была выдадзена толькі адна кніжная публікацыя пра выкарыстанне мультымедыйных сродкаў на ўроках “літаратурнага чытання” і “рускай мовы” ва ўмовах першай-другой ступені *дапаможнай школы* [Прадед, Смирнова 2016].

З дапамогай агрэгатораў навуковых публікацый на рускай і беларускай мовах (*cyberleninka.ru, elibrary.ru* і інш.) знаходзім шмат артыкулаў расійскіх аўтараў, прысвечаных выкарыстанню АВСН на ўроках замежнай мовы, гісторыі, біялогіі, матэматыкі. Пошук публікацый па тэме за 2020–2024 гг. у галоўным метадычным беларускім часопісе для настаўнікаў “Беларуская мова і літаратура” выявіў два артыкулы, што суадносяцца з нашай тэмай [гл.: Севасцьяновіч 2020; Казачэнка 2023].

Аўтар аднаго артыкула адзначае, што выкарыстанне сучасных ІКТ “падвышае эфектыўнасць успрымання інфармацыі, дае магчымасць адысці ў навучанні ад традыцыйных формаў і аднатыпнасці, дазваляе дыферэнцыяваць і індывідуалізаваць адукацыйны працэс, павялічыць аб’ём выкананай працы”, стварае “прывабны імідж прадмета, падтрымлівае цікавасць і актыўнасць навучэнцаў” [Севасцьяновіч 2020: 30].

У найноўшым артыкуле на тэму пададзены прыклады відэаролікаў (у выглядзе QR-кодаў) на розныя тэмы па мове і літаратуры. Адзначаецца, што “выкарыстанне розных каналаў паступлення інфармацыі (слыхавы і зрокавы, маторнае ўспрыманне) станоўча ўплывае на трываласць запамінання матэрыялу” <...> “выкарыстанне відэа дапамагае зрабіць урок разнастайным і цікавым, наглядна падаць інфармацыю”, “відэакантэнт

падвышае актыўнасць навучання, стварае ўмовы для самастойнай працы навучэнцаў” і падтрымлівае цікавасць да вывучэння беларускай мовы [Казачэнка 2023: 13–14].

Аналіз публікацый у навукова-метадычным часопісе “Роднае слова” за 2020–2024 паказаў, што толькі адзін артыкул закранае тэму выкарыстання аўдыявізуальных рэсурсаў падчас навучання беларускай мове і літаратуры [гл.: Мяньюкоў 2020]. Разглядаюцца прыклады кінастужак, якія аўтар рэкамендуе да прагляду пасля вывучэння пэўных літаратурных твораў з мэтай павышэння цікавасці да чытання, да роднага слова.

Мэта нашага даследавання – апісаць досвед выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках беларускай мовы і літаратуры на прыкладзе 10 класа ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі.

Выкарыстанне АВСН на ўроках беларускай мовы адбываецца ў выглядзе (1) праслухоўвання аўдыяматэрыялаў (аўдыяролікаў) і (2) у выглядзе выступленняў вучняў перад мікрафонам.

(1) Мэтамі выкарыстання на ўроку праслухоўвання аўдыяролікаў з’яўляюцца: падаць новую інфармацыю пра мову і яе багацце, даць узор правільнага і прыгожага беларускага вымаўлення, разнастаіць гукавы фон урока. У якасці аўдыяролікаў выкарыстоўваюцца запісы праграмы “Гаворым па-беларуску” канала “Культура” Беларускага радыё (рэдактар Вераніка Фурман). Матэрыял праграмы вельмі разнастайны: пераклад агульнаўжывальнай і безэквівалентнай лексікі, этымалогія слоў, тлумачэнне фразеалагізмаў, складаных ва ўжыванні слоў, запазычанняў, прыклады выкарыстання слоў у кантэксце (паводле слоўнікаў, кніг беларускіх мовазнаўцаў). Усе радыёролікі гучаць у правільным беларускім вымаўленні (у выкананні вядучай Маргарыты Захары) з мілагучным музычным фонам.

Методыка выкарыстання аўдыяроліка ў якасці АВСН уключае: уступнае слова настаўніка (тэма роліка, анонс зместу і заданне), этап праслухоўвання роліка (які можа ўключаць каментар настаўніка падчас паўзы), этап асэнсавання і рэфлексіі

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках...

(выкананне заданняў і кантроль вынікаў). На этапе асэнсавання і рэфлексіі перад праслухоўваннем кожнага роліка і пасля яго вучням даюцца заданні: запісаць цягам праграмы словы і выразы, якія тлумачыць вядучая; пасля праграмы зрабіць агляд зместу роліка (вусна ці пісьмова). Хронаметраж выкарыстання АВСН (1) з усімі этапамі: каля 10–12 хвілін.

(2) Мэтамі выкарыстання на ўроку выступленняў вучняў перад мікрафонам з’яўляюцца: трэніроўка правільнага беларускага вымаўлення, адпрацоўка навыкаў мастацкага чытання невялікіх тэкстаў. Методыка выкарыстання выступлення перад мікрафонам уключае: падрыхтоўку вучня дома (засваенне сэнсу тэксту, выразнае чытанне ўслых), аповед вучня пра цяжкасці падрыхтоўкі і агульны сэнс тэксту, каментар выкладчыка, стварэнне асаблівай атмасферы ў класе на заклік “цішыня ў студыі!”, выступленне вучня перад мікрафонам, каментар вучня і выкладчыка пасля выступлення, каментары вучняў класа пра пачутае. Для гэтага выкарыстоўваем на ўроку рубрыку “Наша студыя”, калі вучань рыхтуе дома нататку пра фразеалагізм, а потым на ўроку чытае яе перад класам, захоўваючы правільную інтанацыю і правільны лагічны націск; паралельна выкладчык робіць гуказапіс выступлення вучня на дыктафон. Хронаметраж выкарыстання АВСН (2) з усімі этапамі: да 15 хвілін.

Далей запіс апрацоўваецца і ў канцы паўгоддзя робіцца цэлы падкаст з найлепшых выступаў вучняў, які суправаджаецца музыкай і выглядае як самастойная праграма “Як разумець беларускія фразеалагізмы правільна”. Падкаст можа быць змешчаны ў бацькоўскім чаце класа, на ютуб-канале навучальнай установы.

Такім чынам, два метады выкарыстання АВСН на ўроках беларускай мовы (праслухоўванне запісаў і стварэнне запісаў) аказваюцца ўзаемазвязанымі, паказваюць вучням мастацкія ўзоры беларускага вымаўлення і даюць магчымасць вучням самім ствараць прыгожыя аўдыяпадкасты па-беларуску. Усё гэта садзейнічае развіццю экспрэсіўнага і імпрэсіўнага маўлення.

Выкарыстанне АВСН працягваецца на ўроках беларускай літаратуры і адбываецца ў выглядзе (3) праслухоўвання музычных кампазіцый, (4) мастацкага чытання прозы і паэзіі, (5) прагляду відэаролікаў.

(3) Праслухоўванне беларускіх музычных кампазіцый мае мэту даць вучням уяўленне пра музычную культуру пэўнага гістарычнага перыяду і яе прадстаўнікоў – кампазітараў, музыкантаў, спевакоў, а таксама пра вобразы музычных твораў. Методыка выкарыстання аўдыяроліка з музычнай кампазіцыяй уключае: уступнае слова настаўніка (апавед пра гістарычны кантэкст, гісторыю стварэння, пра аўтараў, пра ідэю і змест твора), праслухоўванне роліка (або фрагмента), выкананне заданняў вучнямі падчас праслухоўвання або пасля яго. Змест музычных кампазіцый для праслухоўвання на ўроках літаратуры ў 10 класе можа ўключаць мелодыі “Полацкага сшытка”, кампазіцыі з оперы Яна Давіда Голанда “Агатка, або Прыезд Пана” ў якасці музычнай ілюстрацыі да вывучанай літаратуры пэўнай гістарычнай эпохі.

Для мэт пераключэння ўвагі на высокамастацкі гукавы матэрыял, для рэлаксацыі, звычайна перад канікуламі або ў сярэдзіне чвэрці, мы праводзім 1–2 сеансы 5–10-хвіліннай музычнай рэлаксацыі. Уключаем музыку беларускага кампазітара А. Літвіноўскага (альбомы “Intavolatura”, “Казкі чароўнага дрэва”), кампазітара і выканаўцы Дзідзюлі (DiDuLa), напр. кампазіцыю “Шлях дадому (On the way home)” і інш. *Танальнасць* падабраных для трансляцыі ў класе музычных твораў пераважна *мажорная*, можа быць злёгка *мінорная*, якая заспакойвае, улагоджвае і настройвае на пазітыўны лад. *Тэмпы* падбіраем умераны і павольны. У якасці задання да сеанса рэлаксацыі вучням прапануецца прыслухацца да ўласнага самаадчування, ахарактарызаваць яго і падабраць азначэнні да праслуханай музыкі, калі словы падабраць цяжка – дазваляецца малюнак на паперы памерам А4 каляровымі алоўкамі (дае выкладчык). Той самы прыём у псіхатэрапіі, калі чалавек звяртаецца да ўласнага “Я”, да

сваіх думак і пачуццяў, абстрагуецца ад мітусні і трывог і паступова гарманізуецца. Іншы варыянт задання – “Музычны сінквейн”: трэба апісаць у пяці радках свае ўражанні ад праслуханай кампазіцыі. Пасля “сеанса музычнай рэлаксацыі” вучні адчуваюць прыліў моцы, становяцца больш спакойнымі, разважлівымі. Хронаметраж выкарыстання АВСН (3) з усімі этапамі: 10–15 хвілін.

(4) Слуханне мастацкага чытання прозы і паэзіі. Мэта азнаямлення вучняў з мастацкім выкананнем праграмных твораў – даць уяўленне пра шырокую палітру мастацкіх мажлівасцяў слова, мажлівасцяў выканаўцы, азнаёміць з фрагментам мастацкага твора. Методыка выкарыстання аўдыяролікаў з мастацкім чытаннем уключае: падбор твора ў мастацкім чытанні або відэа з мастацкім чытаннем; падрыхтоўка вучняў да слухання мастацкага чытання шляхам уступнага слова, пастаноўка задання для вучняў; праслухоўванне твора (фрагмента) у класе; этап рэфлексіі (абмеркаванне ўражанняў і задання). Працягам этапу слухання мастацкага выканання з’яўляецца практыкаванне вучняў у мастацкім чытанні твораў, якія праходзім на ўроках: мы прапануем вучню расказаць (з апорай на тэкст або без яе) мастацкі тэкст, які толькі што гучаў у класе. Хронаметраж звычайнага фрагмента мастацкага чытання з усімі этапамі: каля 10-15 хвілін.

(5) Прагляд відэаролікаў. Методыка выкарыстання відэаролікаў з запісамі спектакляў, відэафільмаў паводле праграмных твораў уключае: падбор відэароліка (фрагмента) для прагляду, падрыхтоўку вучняў да прагляду відэаролікаў шляхам уступнага слова, пастаноўку задання для вучняў, прагляд відэа (фрагмента відэа) у класе, абмеркаванне ўражанняў і выкананага задання. Мэта азнаямлення вучняў з відэакантэнтам (заўсёды дэфіцытнай нагляднасцю на ўроках літаратуры!) – ажывіць кантэнт мастацкіх твораў, зрабіць уяўнае – матэрыяльным, расказаць пра стварэнне вобразаў герояў, падзей, гістарычнага антуражу сродкамі кіно і анімацыі, нарэшце, даць паняцце пра магчымасці стварэння аднаго і таго

ж вобраза – разнастайным у разуменні, у адчуванні розных актораў, рэжысёраў. Прыклады выкарыстаннага намі відэа: “Мірскі замак” (CD-диск; фрагмент відэаэкскурсіі, створанай супрацоўнікамі аднайменнага музея, на рускай мове, як відэаілюстрацыя да выкананага пераказу “Мірскі замак”), “Хто смяецца апошнім” (відэафрагмент п’есы К. Крапівы з выступам Гарлахвацкага з дакладам), “Зорка Венера”, “Вераніка” (песні на вершы Максіма Багдановіча), “На ростанях” (фрагменты відэапастаноўкі з кнігі “На ростанях”, Якуб Колас), “Людзі на балоце” (фрагмент рамана Івана Мележа, фільм кінастудыі “Беларусьфільм”), “Кузьма Чорны: злачынства і пакаранне беларускага Дастаеўскага” (біяграфічны апавед; выпуск канала “Беларусь-3” Белтэлерадыёкампаніі на ютуб-канале Belarus 3). Заслугоўвае ўвагі відэакантэнт на ютуб-старонцы Рэспубліканскага музычнага каледжа: два выпускі з выкананнем мелодый з “Полацкага сшытка”. Пэралік відэаматэрыялаў не вычэрпваецца прыведзенымі прыкладамі: выкладчык можа падабраць амаль да кожнага ўрока адпаведны аўдыя- і відэаматэрыял, кіруючыся прапанаванымі намі прынцыпамі мэтазгоднасці, чаргавання з традыцыйнымі сродкамі навучання, прынцыпам якасці аўдыя- і відэаматэрыялаў. Хронаметраж прагляду відэа разам з абмеркаваннем лічым мэтазгодным ад 15 да 30 хвілін. У выпадку выкарыстання 30 хвілін урока для прагляду – астатнія 15 хвілін выкарыстоўваюцца для пераключэння вучняў на іншую працу, не звязаную з АВСН, што ёсць навывамі прафілактыкі відэа-, гаджэт-залежнасцяў (шырока распаўсюджаных у наш час).

У якасці крыніцы назваў мастацкіх фільмаў, музычнага матэрыялу да пэўных раздзелаў прадмета вельмі зручна арыентавацца на рубрыку “Мастацтва” (музыка, кінамастацтва) вучэбнай праграмы па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” для 10 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Асобна адзначым магчымасці мастацкага выканання праграмных твораў самімі вучнямі

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках...

(выразнае чытанне, дыялог, разыгрыванне сцэны), якое адкрывае цэлы комплекс праблем сучаснага вучня: скаванасць і сарамлівасць, невалоданне голасам і дыханнем, адсутнасць разумення эмацыйнага значэння як цэлага тэксту, так і яго фрагментаў. Што да беларускай лексікі – слабае валоданне лексічным запасам (рэгулярна патрабуецца падказка настаўніка на конт перакладу таго ці іншага слова). Асабліваю праблему складае неразуменне пераноснага сэнсу выказаў, невалоданне фразеалагічнымі скарбамі мовы (як рускай, так і беларускай). У выніку канстатуем, што на ўроках беларускай мовы і літаратуры прыходзіцца рэгулярна, настойліва займацца працай па папаўненні слоўнікавага запasu. Менавіта дзеля пераадолення пералічаных праблем мастацкае выкананне твораў вучнямі на ўроках літаратуры трэба лічыць адным з перспектыўных напрамкаў працы, якая будзе арганічным працягам выкарыстання АВСН. Акрамя таго, для некаторых вучняў праслухоўванне або прагляд праграмага мастацкага твора (фрагмента твора) будзе ледзь не адзіным шансам атрымаць уяўленне пра змест мастацкага твора беларускай літаратуры і захаваць у сваёй душы класічныя беларускія вобразы.

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў на занятках па роднай мове і літаратуры для беларускіх школьнікаў, што вучацца за межамі Беларусі, на нашу думку, з'яўляецца неабходнай часткай навучання роднай мове і літаратуры. Ва ўмовах навучання ў мясцовай школе на мясцовай мове (польскай, літоўскай, нямецкай і г. д.) многія вучні атрымліваюць сярэдняю адукацыю на роднай мове пасля Праблема стомленасці, змены навучальнага асяроддзя, атрымання пазітыўных эмоцый падчас працяглага школьнага дня можа вырашацца з дапамогай больш шырокага, прадуманага выкарыстання АВСН на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

Тэхнічныя ўмовы выкарыстання АВСН на ўроках мовы і літаратуры адыгрываюць важную ролю, бо выкананне гэтых умоў забяспечвае якасць трансляцыі аўдыявідэаконтэнт

ў аўдыторыі. Нізкая тэхнічная якасць пераходзіць слухачам засяродзіцца на змесце аўдыявідэаконтэнтэту [Пірс 2021: 14–16].

Пры падрыхтоўцы заняткаў з выкарыстаннем АВСН прапануем улічваць наступныя сучасныя патрабаванні:

- мець тэхнічныя сродкі трансляцыі аўдыявідэаконтэнтэту: праектар або тэлевізар, акустычныя калонкі (пажадана двухпалосныя з убудаваным узмацненнем гуку), прыладу для прайгравання (ноутбук);
- стварыць здавальняючыя умовы ў памяшканні: візуальныя і акустычныя (выява і гук павінны быць прыкладна аднолькавай бачнасці / чутнасці ў розных месцах аўдыторыі, адсутнасць пабочнага шуму, адсутнасць рэха, што скажае гук трансляцыі), магчымасць зацянення вокнаў удзень.

Тэхнічныя сродкі трансляцыі і ўмовы памяшкання ствараюць пэўныя акустычныя магчымасці для праслухоўвання аўдыяльнага і прагляду візуальнага контэнтэту. Гэтыя ўмовы вызначаюць *разборлівасць гучання і эмацыйную выразнасць* матэрыялу. У даследаваннях пацверджана сувязь акустычных характарыстык з эмацыйнай выразнасцю як падчас звычайнага маўлення (напр., мастацкае чытанне), так і – у больш значнай ступені – у вакальным маўленні (спевы) [Алдошина, Приттс 2006: 416–417, 443–444]. У выніку тэхнічныя сродкі і акустычныя ўмовы забяспечваюць магчымасці кагнітыўнага і эмацыйнага ўздзеяння мастацкага твора, трансляванага ў аўдыторыі, на навучэнцаў. Адсюль вынікаюць высокія патрабаванні да прайгравальных файлаў і прылад для трансляцыі.

Патрабаванні да аўдыя- і відэаносьбітаў:

- *аўдыя* (фармат *.mp3*) 320 кбіт/с пры частаце дыскрэтызацыі 32 кГц або 44,1 кГц,
- *відэа* з распазнавальнасцю HD або FHD.

Прылада для прайгравання гуку, хутчэй за ўсё, не можа быць простым смартфонам: часта патрабуецца паправіць тонавыя характарыстыкі гуку з дапамогай эквалайзера, што забяспечваюць папулярныя плэеры, напрыклад, *WinAmp*,

AIMP2; такія плэры дазваляюць таксама плаўна ўключыць-выключыць фанаграму без рэзкіх “усплёскаў” гуку. Таксама важна забяспечыць перарывнасць прайграванага матэрыялу, адсутнасць пабочных перашкод для ўспрымання (калі вучні выходзяць/увахозяць у аўдыторыю, размаўляюць, глядзяць у свае тэлефоны і г. д.).

Трансляцыя відэаролікаў *online* з інтэрнэт-парталаў (напр. *YouTube*) можа перарывацца рэкламай, могуць узнікаць паузы ў трансляцыі з-за перарываў сувязі. Таму матэрыялы з інтэрнэт-парталаў пажадана мець загадзя спампаванымі.

Тэхнічныя ўмовы выкарыстання АВСН утвараюць неабходную матэрыяльную базу для эфектыўнага мэтазгоднага выкарыстання аўдыявізуальнага кантэнту падчас навучання.

Негатыўныя эфекты выкарыстання АВСН.

Негатыўныя эмацыйныя і кагнітыўныя эфекты і псіхалагічная прэдыспазіцыя вучняў падчас выкарыстання АВСН звязаны з негатоўнасцю часткі вучняў прадуктыўна працаваць, выконваць патрабаванні настаўніка. Праблемы з дысцыплінай на ўроку, на жаль, могуць “зламаць” найлепшыя планы і памкненні настаўніка. Таму выкарыстанне АВСН будзе больш эфектыўным, калі вучні настроены на прадмет, калі адсутнічаюць вострыя адмоўныя эмоцыі (трывога, напружанасць, прыгнечанасць, расчараванне, адчуванне “перанасычанасці” навучаннем). Як заўсёды, вельмі важнай з’яўляецца праблема *пазітыўнай матывацыі* ў навучанні канкрэтнаму прадмету. Адною з пазітыўных уласцівасцяў мастацкага матэрыялу і ёсць тое, каб змяншаць агульнае напружанне, выклікаць пачуццё цікавасці, стваральны настрой. Адзначым, што чым старэйшыя навучэнцы, чым больш адчуваецца іх унутраны супраціў у навучанні, што звычайна карэлюе з нізкім запасам ведаў і слабасцю акадэмічных навыкаў, – тым больш важна вельмі пільна падбіраць аўдыя-, відэаматэрыял для канкрэтнага ўрока. У сучасных публікацыях па тэме падкрэслена, што два фактары значна ўплываюць на прыхільнасць аўдыторыі, якая навучаецца: *адна-*

веднасць відэа чаканням аўдыторыі і цікавасць кантэнту, якую можна павялічыць з дапамогай некалькіх прыёмаў: структураваць інфармацыю, разлічыць кагнітыўную нагрузку, дадаць рэальныя, зразумелыя аўдыторыі прыклады [Пірс 2021: 14–16], – такія захады прымаюцца для нівеліравання негатыўных эфектаў выкарыстання АВСН.

Пазітыўныя эмацыйныя і кагнітыўныя эфекты выкарыстання АВСН.

Разам з ростам цікавасці вучняў да прапанаванай тэмы адчуваецца павелічэнне іх талерантнасці да заданняў, звязаных з АВСН, памяншэнне напружанасці, стомленасці і трывожнасці – усё гэта часткова замяняецца цікавасцю і ўключанасцю ў працу. Паляпшаецца афіцыйная і асабістая камунікацыя вучняў у выніку лепшага разумення і выкарыстання ўласных камунікатыўных рэсурсаў, самараскрыцця. Паляпшаюцца навыкі самапрэзентацыі, публічнага выступлення. Выкарыстанне ўздзеяння мастацкага матэрыялу ўзрастае і дасягае піку пры ўмове “ўцягнутасці” самога вучня ў працэс выканання. Наступае пераклучэнне навучэнцаў на іншы, больш пазітыўны лад: АВСН на ўроку ўспрымаюцца як асяроддзе для рэлаксацыі, адыходу ад казённых надакучлівых традыцыйных рэпрадукцыйных спосабаў навучання (слухаць – пісаць – чытаць падручнік – адказваць на пытанні). Выніковым эфектам з’яўляецца павышэнне матывацыі падчас вывучэння мовы і літаратуры, павелічэнне прыхільнасці да прадмета.

Вынікі. Аўдыявізуальныя сродкі навучання на ўроках мовы і літаратуры выкарыстоўваюцца з мэтай змены віду працы навучэнцаў, задзейнічання эмацыйнай сферы, а таксама з мэтай эстэтычнага, эмацыйнага і інтэлектуальнага развіцця. АВСН даюць вучням як мастацкія ўзоры беларускага вымаўлення, так і магчымасць самім ствараць прыгожыя аўдыяпадкасты, адначасова навучаюцца добра і прыгожа гаварыць па-беларуску, ужываць сродкі выразнасці, правільна інтаніраваць.

Наш досвед выкладання мовы і літаратуры сведчыць: выкарыстанне мультымедыярэсурсаў

Выкарыстанне аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках...

на ўроках беларускай мовы і літаратуры – спосаб разнастаіць дыдактычны матэрыял, падаць яго ў дадатковай мадальнасці і разам з тым – у высокай тэхнічнай і мастацкай якасці. Аўдыявізуальныя сродкі дазваляюць падаць матэрыял, які па-мастацку апрацаваны творчай групай (мастацкае выкананне твора – чытанне, спевы, мастацкая пастаноўка твора), уздзейнічаць пры гэтым на аўдыявізуальны канал успрымання. Такім чынам дадаткова можна задзейнічаць эмацыйную, пазнавальную і матывацыйную сферы падлеткаў, што актывуе працэсы ўспрымання інфармацыі па прадмеце. Выкананне твораў уласна вучнямі павышае комплекснасць уздзеяння АВСН пры ўмове свядомай “уцягнутасці” самога падлетка ў працэс выканання. На гэтым грунтуюцца высновы пра карыснасць, мэтазгоднасць і перспектывы выкарыстання аўдыявізуальных сродкаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры ў старшых класах устаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Сучасная інфапрастора прадстаўляе амаль неабмежаваныя рэсурсы для выкарыстання ў навучальным працэсе. Нагадаем сабе пра *дыдактычныя прынцыпы выкарыстання аўдыявідэа-матэрыялу* для вучэбных мэт [Кравчэня 2011: 12–15], улічым дыдактычныя патрабаванні да сродкаў нагляднасці і правілы іх выкарыстання [Кравчэня 2011: 26–28]. Таксама варта памятаць пра *мэтазгоднасць і разумнасць* выкарыстання аўдыявідэаматэрыялаў, каб не скаціцца толькі ў бок дэманстрацыйнасці, а даць навучэнцам магчымасць рознабаковага навучання і развіцця іх асоб [Шейдан Нежад 2017: 39].

Прымяненне аўдыявізуальных сродкаў навучання будзе эфектыўным, калі педагог свабодна валодае тэхнічнымі сродкамі, добра арганізаваная падрыхтаваная, трапна і дакладна вызначае час і месца іх выкарыстання ў вучэбным працэсе [Кравчэня 2011: 46–47].

Перспектывы праведзенага даследавання – вывучэнне асаблівасцяў выкарыстання канкрэтнага кантэнту аўдыявізуальных сродкаў навучання на ўроках мовы і літаратуры ў групах з рознай сацыяльна-псіхалагічнай і акадэмічнай дынамікай.

References

- Азимов Э.Г., Шукин А. Н. 2009. *Новый словарь методических терминов и понятий; теория и практика обучения языкам*. Москва: ИКАР [Azimov È.G., Ščukin A.N. 2009. *Novyj slovar' metodičeskix terminov i ponjatij; teorija i praktika obučeniija jazykam*. Moskva: IKAR].
- Аладова Л.П. 1988. *Воспитательные возможности музыки в формировании гуманистических ориентаций подростков: методические рекомендации*. Минск: МГПИ [Aladova L.P. 1988. *Vospitatel'nye vozmožnosti muzyki v formirovanii humanističeskix orientacij podrostkov: metodičeskie rekomendacii*. Minsk: MGPI].
- Алдошина И., Приттс Р. 2006. *Музыкальная акустика*. Санкт-Петербург: Композитор-Санкт-Петербург [Aldošina I., Pritts R. 2006. *Muzykal'naja akustika*. Sankt-Peterburg: Kompozitor-Sankt-Peterburg].
- Воюш І. 2023. *Комплекснае дыягнастычнае заданне па фарміраванні чытацкай пісьменнасці*. “Роднае слова” 5: 64–66 [Vojuš I. 2023. *Kompleksnae dyjahnastyčnae zadanne pa farmiravanni čytackaj pis'mennasci*. “Rodnae slova” 5: 64–66].
- Воюш І., Казачэнка І. 2023. *Фарміраванне чытацкай пісьменнасці сродкамі літаратурнай класікі*. “Роднае слова” 1: 70–71 [Vojuš I., Kažačénka I. 2023. *Farmiravanne čytackaj pis'mennasci srodkami litaraturnaj klasiki*. “Rodnae slova” 1: 70–71].
- Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская мова” для VIII класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання, зацв. пастановай Мінадукацыі РБ 27.07.2018 № 76* [Vučėbnaja prahrama pa vučėbnym pradmecė “Belaruskaja mova” dlja VIII klasa ŭstanov ŭstanov ahuľnaj sjarėdnaj adukacyi z belaruskaj i ruskaj movami navučannja i vухavannja, zaccv. pastanovaj Minadukacyi RB 27.07.2018 № 76].
- Основные результаты международного сравнительного исследования PISA-2018* [Osnovnye rezul'taty meždunarodnogo sravnitel'nogo issledovanija PISA-2018] [online] <https://rikc.by/pisa/556-osnovnye-rezultaty-mezhdunarodnogo-sravnitel'nogo-issledovanija-pisa-2018.html> [01.12.2024].

- Инструктивно-методическое письмо Мин. образования Республики Беларусь «Об использовании современных информационно-коммуникационных технологий в учреждениях общего среднего образования в 2024/2025 учебном году» [Instruktivno-metodičeskoe pis'mo Min. obrazovaniya Respubliki Belarus' «Ob ispol'zovanii sovremennykh informacionno-kommunikacionnykh tehnologij v učreždenijax obščego srednego obrazovaniya v 2024/2025 učebnom godu»] [online] https://edu.gov.by/urovni-obrazovaniya/srenee-obr/srenee-obr/informatsiya/2024-2025-uchebnyy-god/ИМП_%202024_2025_ОСО_.pdf [01.12.2024].
- Казачэнка І. Р. 2023. Выкарыстанне відэакантэнтэ на ўроках беларускай мовы і літаратуры. «Беларуская мова і літаратура» 2: 12 [Kazačénka I. R. 2023. Vykarystanne vidėakantėntu na ũroках belaruskaj movy i litaratury. «Belaruskaja mova i litaratura» 2: 12].
- Кравчэня Э. М. 2011. Технические средства обучения и методика их применения: методическое пособие для студентов заочной формы обучения специальности 1-08 01 01 «Профессиональное обучение (по направлениям)». Минск: БНТУ [Kravčėnja Ė. M. 2011. Tehničeskie sredstva obučenija i metodika ih primenenija: metodičeskoe posobie dlja studentov zaočnoj formy obučenija special'nosti 1-08 01 01 „Professional'noe obučenje (po napravlenijam)“. Minsk: BNTU].
- Мянькоў Ю. 2020. Развіццё цікавасці да мастацкай літаратуры сродкамі кінамастацтва. «Роднае слова» 8: 49–52 [Mjan'koŭ Ju. 2020. Razviccė cikavasci da mastackaj litaratury srodkami kinamastactva. «Rodnae slova» 8: 49–52].
- Пирс М. 2021. 4 бар'ера на пути вовлечения в видео. «EduTech» 1(39): 14–16 [Pirs M. 2021. 4 bar'era na puti вовлечения в видео. «EduTech» 1(39): 14–16] [online] https://sberuniversity.ru/upload/iblock/eb3/EduTech_39_web.pdf [01.03.2024].
- PISA-2018 в Республике Беларусь. Общая характеристика исследования. Социокультурный контекст. 2021a [PISA-2018 v Respublike Belarus'. Obščaja charakteristika issledovaniya. Sociokul'turnyj kontekst. 2021a] [online] <https://adu.by/images/2021/05/kn1-pisa-2018-obshchee.pdf> [01.12.2024].
- PISA-2018 в Республике Беларусь. Читательская грамотность. 2021b [PISA 2018 v Respublike Belarus'. Čital'českaja gramotnost'. 2021b] [online] <https://adu.by/images/2021/05/Kn2-PISA-2018-chitatel-gramotnost.pdf> [01.12.2024].
- Прадэд Т. А., Смирнова А. В. 2016. Использование мультимедийных средств на уроках литературного чтения и русского языка во вспомогательной школе: из опыта работы Татьяны Анатольевны Прадэд, учителя ГУО «Бегомльская вспомогательная школа-интернат Докшицкого района». Витебск: ВО ИРО [Praded T. A., Smirnova A. V. 2016. Ispol'zovanie mul'timedijnykh sredstv na uroках literaturnogo čtenija i russkogo jazyka vo vspomogatel'noj škole: iz opyta raboty Tat'janu Anatol'evny Praded, učitelja GUO «Bėgoml'skaja vspomogatel'naja škola-internat Dokšičkogo rajona». Vitebsk: VO IRO].
- Рувинский Л. И. 1977. Нравственное воспитание школьников. Москва [Ruvinskij L. I. 1977. Nравstvennoe vospitanie škol'nikov. Moskva].
- Севасцяновіч Н.У. 2020. Выкарыстанне сучасных інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій як фактар павышэння якасці навучання. «Беларуская мова і літаратура» 7: 27–30 [Sevascjanovič N.U. 2020. Vykarystanne sučasnykh infarmacyjna-kamunikacyjnykh tėchnalohij jak faktar pavušėnnja jakasci navučannja. «Belaruskaja mova i litaratura» 7: 27–30].
- Шейдан Нежад Н.В. 2017. Создаем учебное видео: от идеи до воплощения: методические рекомендации. Витебск: ВО ИРО [Šejdan Nežad N.V. 2017. Sozdaem učebnoe video: ot idei do voploščenija: metodičeskie rekomendacii. Vitebsk: VO IRO].
- Fletcher Jack M., Lyon Reid G., Fuchs Lynn S., Barnes Marcia A. 2018. Learning Disabilities: From Identification to Intervention. New York: Guilford Publications.